

เรื่องเล่าสู่ความสำเร็จ: การจัดการภูมิปัญญาท้องถิ่นสู่การอนุรักษ์พันธุ์ส้มโอนครชัยศรี

Story of Success: Local Wisdom Management for Conservation of Nakhon Chai Si's Pomelo

กุลลดา เลิศไสว (Kunlada Lertsawai)*

นรินทร์ สังข์รักษา (Narin Sungrugsu)**

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาภูมิปัญญาการปลูกส้มโอพันธุ์นครชัยศรีของชุมชนในอำเภอนครชัยศรี และอำเภอสามพราน 2) ศึกษาการถ่ายทอดภูมิปัญญาของเกษตรกรสวนส้มโอนครชัยศรีจากรุ่นสู่รุ่น และ 3) ศึกษาแนวทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญาการปลูกส้มโอนครชัยศรี โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ได้แก่ กลุ่มชาวสวนส้มโอนครชัยศรีในเขตอำเภอนครชัยศรีและอำเภอสามพราน หน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐและเอกชน รวมจำนวน 13 คน เครื่องมือที่ใช้คือ แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง เก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึก ตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลแบบสามเส้าด้านข้อมูล วิเคราะห์แบบอุปนัย และเรื่องเล่า สรุปผลโดยการพรรณนา และพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัยพบว่า 1) ภูมิปัญญาการปลูกส้มโอพันธุ์นครชัยศรีของชุมชนในอำเภอนครชัยศรี และอำเภอสามพราน มาจากการถ่ายทอดจากรุ่นพ่อแม่และจากการศึกษาด้วยตนเองโดยการลองผิดลองถูก ซึ่งภูมิปัญญาการปลูกและการดูแลส้มโอมีตั้งแต่ การยกร่อง แนวการลงต้นส้มโอ การลงต้นส้มโอ การให้น้ำ การให้ธาตุอาหาร และการพัฒนาด้านการดูแลรักษา โดยส้มโอนครชัยศรีมีคุณค่าและความสำคัญในฐานะพืชเศรษฐกิจ ความเชื่อ วัฒนธรรม และวิถีชีวิตชุมชน จนได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ ซึ่งพันธุ์ที่ได้รับการขึ้นทะเบียน ได้แก่ พันธุ์ทองดี และพันธุ์ขาวน้ำผึ้ง 2) การถ่ายทอดภูมิปัญญาการปลูกส้มโอของเกษตรกรสวนส้มโอนครชัยศรีจากรุ่นสู่รุ่น ประกอบด้วยความเชื่อมโยงด้านการเรียนรู้ของชาวสวน แรงจูงใจในการเรียนรู้ วิธีการสืบทอดภูมิปัญญาการปลูกส้มโอของชาวสวน การสร้างแรงจูงใจในการสืบทอดภูมิปัญญาการปลูกส้มโอแก่รุ่นต่อไป ซึ่งแนวทางการถ่ายทอดภูมิปัญญา และแนวทางการจัดการความรู้ที่ดีเป็นขั้นตอนสำคัญที่จะทำให้การสืบทอดภูมิปัญญาประสบความสำเร็จได้ 3) แนวทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญาการปลูกส้มโอนครชัยศรี เป็นผลเชื่อมโยงจากเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นและส่งผลกระทบต่อการทำสวนส้มโอนครชัยศรี ทำให้เกิดการสนับสนุนและการให้

* นักศึกษาหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการภาครัฐและภาคเอกชน คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยศิลปากร

Master Degree Students, Master of Arts Program in Public and Private Management, Faculty of Management Science, Silpakorn University, E-mail : kullada1@yahoo.com, 0990828111

** รองศาสตราจารย์ ดร. ประจำคณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยศิลปากร

Associate. Prof. Dr., of Faculty of Management Science, Silpakorn University, e-mail :narin@ms.su.ac.th, narin_324349@yahoo.co.th, 0818579337

ความสำคัญของหน่วยงานภาครัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ซึ่งส่งผลต่ออนาคตการทำสวนส้มโอและการอนุรักษ์ภูมิปัญญาของชาวสวน

คำสำคัญ : ภูมิปัญญาท้องถิ่น การอนุรักษ์ ส้มโอพันธุ์นครชัยศรี

Abstract

The objectives of this research are 1) to study the wisdom of planting Nakhon Chai Si's pomelo in community of Nakhon Chai Si and Sam Phran districts. 2) to study the convey the wisdom for planting Nakhon Chai Si's pomelo of farmers from generation to generation and 3) to study the conservation of agricultural wisdom of Nakhon Chai Si's pomelo. This study used qualitative research methods. Conducting 13 key informants by in-depth interview method which consisted of the pomelo farmers in Nakhon Chai Si and Sam Phran districts and related with both public and private agencies. The accuracy was verified by data triangulation. This research analysed by analytical induction and narrative approach which describe the result by description and analytical description.

The research founded that 1) The wisdom of planting Nakhon Chai Si's pomelo in the community of Nakhon Chai Si and Sam Phran Districts came from the parents and from self-study by trial and error. The wisdom for planting are starting from the groove, seedling, watering, nutrition and maintenance. Pomelo's Nakhon Chaisi is valued and important as an economic crop, belief, culture and way of life which Nakhon Chai Si's Pomelo in the breed of Thong Dee and Khow Nam Pheung also have been registered as a geographical indication. 2) Convey of wisdom for planting Nakhon Chai Si's pomelo of farmers from generation to generation consists of the link to the learning of gardeners, the motivation of learning, the way of succession of wisdom of the gardeners and the motivation to inherit wisdom to the next generation. This knowledge transfer guidelines and good knowledge management is an important step in the success of succession wisdom. 3) The conservation of local wisdom for conservation of Nakhon Chai Si's pomelo has been linked from the events that occurred and affect farming of Nakhon Chai Si's pomelo which that the cause of encouraging government departments and agencies concerned to have more prioritizes in planning and operating of the future and conservation wisdom of farmers.

Keywords: Local Wisdom, Conservation, Nakhon Chai Si's Pomelo

บทนำ

ผลกระทบที่เกิดจากอุทกภัยในปี พ.ศ.2554 ทำให้พื้นที่เพาะปลูกสัมโณเกิดความเสียหายอย่างมาก โดยเฉพาะสวนส้มโอในเขตอำเภอสามพราณ และอำเภอนครชัยศรี ซึ่งผลกระทบที่มีต่อเกษตรกรสวนส้มโอ นครชัยศรี อาทิ ด้านการลงทุนใหม่เพื่อปลูกทดแทนต้นที่เสียหายและตายไป ด้านการขาดเงินลงทุนของเกษตรกรบ้างก็เปลี่ยนไปทำนา (นิภาวรรณ เจริญลักษณ์, 2558) นอกจากนั้นการขาดประสบการณ์และภูมิความรู้ที่เกี่ยวข้องกับส้มโอเป็นผลให้ผู้สืบทอดรุ่นใหม่ไม่สามารถสืบทอดองค์ความรู้ได้ ประกอบกับความเปลี่ยนแปลงของสังคมส่งผลให้การทำสวนส้มโอของเกษตรกรรุ่นใหม่ห่างไกลวิถีชีวิตชาวสวนดั้งเดิม และเกษตรกรสวนส้มโอลดน้อยลงมากขึ้น (สมเดช นิลพันธุ์ และคณะ, 2558) ดังนั้นปัญหาที่เกิดขึ้นจึงจำเป็นต้องมีการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ามาแก้ปัญหาเพื่อให้เกษตรกรรุ่นใหม่สามารถเข้าถึงองค์ความรู้เหล่านี้ได้ ซึ่งจำเป็นต้องมีการจัดการระบบการถ่ายทอดองค์ความรู้ภูมิปัญญาให้เป็นระบบมากขึ้นเพื่อไม่ให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการทำสวนส้มโอสูญหายไป (จิตติรัตน์ แสงเลิศอุทัย, 2560)

ด้วยเหตุจากที่ได้กล่าวมาข้างต้นผู้วิจัยจึงมีความสนใจศึกษาภูมิปัญญาในการทำสวนส้มโอ นครชัยศรี ของชาวสวนในเขตอำเภอนครชัยศรี และอำเภอสามพราณ ที่สามารถข้ามผ่านวิกฤตการณ์ต่าง ๆ และสามารถดำรงอยู่ท่ามกลางสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ที่ทำให้วิถีชีวิตชุมชนการทำเกษตรสวนส้มโอและการสืบทอดการทำสวนส้มโอ นครชัยศรีลดน้อยลงด้วยสิ่งเร้าและแรงกระตุ้นของสังคมเมืองที่ส่งผลให้พฤติกรรม ความคิด ของเกษตรกรเปลี่ยนไป และจากปัญหาของการสืบทอดภูมิปัญญาที่มีลดน้อยลงของเกษตรกรรุ่นใหม่ จึงทำให้ผู้วิจัยมีความสนใจศึกษาแนวทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญาและกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาสู่เกษตรกรสวนส้มโอ นครชัยศรีให้แก่นรุ่นต่อไปเพื่อสืบสานและฟื้นฟูรากฐานองค์ความรู้ชุมชนและเศรษฐกิจท้องถิ่นให้กลับมามีเสถียรภาพเพื่อนำไปสู่การพัฒนาประเทศ ดังนั้นจึงเป็นประเด็นที่ผู้วิจัยมีความสนใจศึกษาวิจัย เรื่องเล่าสู่ความสำเร็จ: การจัดการภูมิปัญญาท้องถิ่นสู่การอนุรักษ์พันธุ์ส้มโอ นครชัยศรี ที่ซึ่งสามารถสะท้อนให้เห็นถึงความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของลักษณะภูมิประเทศ สังคม อีกทั้งยังสามารถเป็นรากฐานและแหล่งความรู้ในการทำเกษตรสวนส้มโอ นครชัยศรีเพื่อใช้เป็นแนวทางให้กับเกษตรกรในชุมชนรุ่นใหม่ในการอนุรักษ์พันธุ์ส้มโอ นครชัยศรีให้อยู่คู่ท้องถิ่นสืบไป

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาภูมิปัญญาการปลูกส้มโอพันธุ์นครชัยศรีของชุมชนในอำเภอนครชัยศรี และอำเภอสามพราณ
2. เพื่อศึกษาการถ่ายทอดภูมิปัญญาของเกษตรกรสวนส้มโอ นครชัยศรีจากรุ่นสู่รุ่น
3. เพื่อศึกษาแนวทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญาการเกษตรสวนส้มโอ นครชัยศรี

ขอบเขตการวิจัย

ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตการวิจัยเป็น 3 ส่วนได้แก่ 1) ขอบเขตด้านเนื้อหา 2) ขอบเขตด้านพื้นที่ และ 3) ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant) ดังนี้

ขอบเขตด้านเนื้อหา 1) ศึกษาภูมิปัญญาการทำเกษตรสวนส้มโอนครชัยศรี 2) ศึกษาปัญหาและอุปสรรคของการทำเกษตรสวนส้มโอนครชัยศรี 3) ศึกษากระบวนการอนุรักษ์ภูมิปัญญาในการอยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนของชาวเกษตรสวนส้มโอนครชัยศรี และ 4) ศึกษากระบวนการถ่ายทอดและสืบทอดภูมิปัญญาจากรุ่นสู่รุ่นของเกษตรกรสวนส้มโอนครชัยศรี

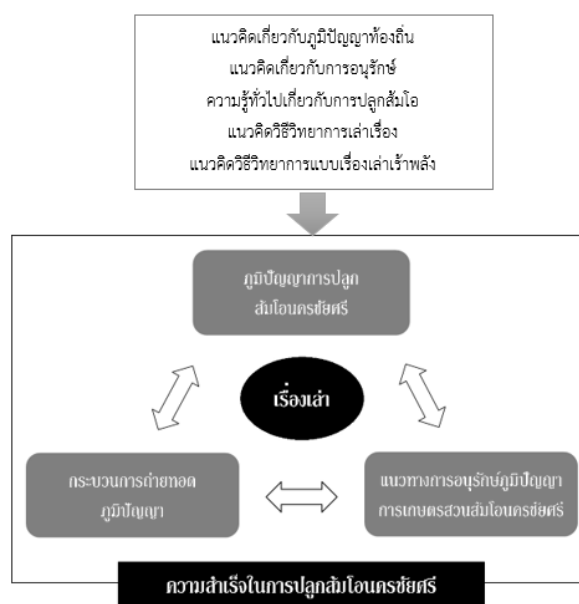
ขอบเขตด้านพื้นที่ ผู้วิจัยจะจงเลือกพื้นที่ในเขตอำเภอนครชัยศรี และ อำเภอสสามพราน นครปฐม

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ กลุ่มชาวสวนส้มโอนครชัยศรี กลุ่มวิสาหกิจชุมชน ในพื้นที่อำเภอนครชัยศรี และอำเภอสสามพราน และองค์กร เครือข่าย รวมถึงหน่วยงานที่ดูแลหรือมีส่วนเกี่ยวข้องด้านการสนับสนุน แนะนำที่มีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมการเกษตรสวนส้มโอเพื่อสร้างรายได้ให้ชุมชนและสนับสนุนเพื่อการส่งออกนโยบายภาพรวม

ประโยชน์ที่จะได้รับ

1. ทราบถึงองค์ความรู้ ภูมิปัญญาของปราชญ์ชาวสวนส้มโอนครชัยศรี
2. ทราบถึงแนวทางการอนุรักษ์ ส้มโอนครชัยศรีไปสู่พืชเศรษฐกิจในระดับประเทศ และทราบถึงกระบวนการถ่ายทอดและสืบทอดภูมิปัญญาจากรุ่นสู่รุ่นของเกษตรกรสวนส้มโอนครชัยศรี
3. นำผลการวิจัยมากำหนดนโยบายทิศทางการพัฒนาการปลูกส้มโอพันธุ์นครชัยศรีในจังหวัดนครปฐมที่เป็นเศรษฐกิจในระดับประเทศ

กรอบแนวคิดการวิจัย

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

วิธีการดำเนินการวิจัย

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants)

ผู้วิจัยได้กำหนดคุณสมบัติและกำหนดเกณฑ์การเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ดังนี้ 1) กลุ่มชาวสวนส้มโอนครชัยศรี กลุ่มวิสาหกิจชุมชน ในพื้นที่อำเภอนครชัยศรี และ อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม มาไม่น้อยกว่า 10 ปี เคยประสบกับปัญหาวิกฤตการณ์น้ำท่วมในปี พ.ศ. 2554 และยังคงทำเกษตรสวนส้มโอนครชัยศรีจนถึงปัจจุบัน และ 2) องค์กร เครือข่าย หน่วยงานที่ดูแลหรือมีส่วนเกี่ยวข้องด้านการสนับสนุน แนวแนว ที่มีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมการเกษตรสวนส้มโอเพื่อสร้างรายได้ให้ชุมชนและสนับสนุนเพื่อการส่งออกนโยบายภาพรวม ประกอบด้วย ระดับกลุ่ม ได้แก่ 1) กลุ่มชาวสวนส้มโอนครชัยศรีในเขตอำเภอนครชัยศรี จำนวน 2 คน และอำเภอสามพราน จำนวน 4 คน 2) องค์กร เครือข่าย หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จำนวน 7 คน รวมจำนวนผู้ให้ข้อมูลสำคัญทั้งสิ้น 13 คน ใช้การเลือกแบบเจาะจง (Purposive Selection)

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล

เครื่องมือในการวิจัยครั้งนี้คือ แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structure Interview) ประกอบด้วย ประเด็นในการสัมภาษณ์ตามวัตถุประสงค์การวิจัย ดังนี้ 1) ภูมิปัญญาการปลูกส้มโอพันธุ์นครชัยศรีมีความเป็นมาอย่างไร 2) เกษตรกรสวนส้มโอนครชัยศรีมีการถ่ายทอดภูมิปัญญาเพื่อส่งต่อให้รุ่นต่อไปอย่างไร และ 3) เกษตรกรสวนส้มโอนครชัยศรีมีการอนุรักษ์ภูมิปัญญาการปลูกส้มโอนครชัยศรีอย่างไร

การเก็บรวบรวมข้อมูล

การวิจัยในครั้งนี้ผู้วิจัยได้ใช้วิธีเก็บรวบรวมข้อมูล เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ครบถ้วน โดยมุ่งเน้นข้อมูลที่มีลักษณะสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย โดยมีการเก็บรวบรวมข้อมูล 2 ลักษณะ คือการเก็บรวบรวมข้อมูลปฐมภูมิจากการสัมภาษณ์เชิงลึก ตามแบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง และการเก็บรวบรวมข้อมูลทุติยภูมิด้วยการศึกษาวิเคราะห์เอกสาร เป็นการทบทวนข้อมูลจากเอกสาร ตำรา แนวคิดทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การตรวจสอบข้อมูล

ผู้วิจัยใช้การตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล (Data Triangulation) คือ การตรวจสอบด้านบุคคล เป็นการรวบรวมข้อมูลในเรื่องเดียวกันจากบุคคลและกลุ่มบุคคลที่แตกต่างกัน ได้แก่ ระดับกลุ่ม และระดับเครือข่าย

การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยได้ทำการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึกด้วยวิธีการวิเคราะห์วิเคราะห์แบบอุปนัย (Analytic Induction) และเรื่องเล่า (Narrative Approach)

ผลการวิจัย

จากการวิเคราะห์ข้อมูล สามารถสรุปผลตามวัตถุประสงค์การวิจัยได้ดังนี้

1. ภูมิปัญญาการปลูกส้มโอพันธุ์นครชัยศรีของชุมชนในอำเภอนครชัยศรี และอำเภอสามพราน

จากการศึกษาพบว่าภูมิปัญญาการปลูกส้มโอพันธุ์นครชัยศรีของชาวสวนมีพัฒนาการและการเรียนรู้มาพร้อมกับสภาพการณ์ของธรรมชาติที่เปลี่ยนแปลงไป ทั้งนี้จากการศึกษาพบว่าองค์ประกอบของภูมิปัญญาการปลูกส้มโอพันธุ์นครชัยศรีของชุมชนในอำเภอนครชัยศรี และอำเภอสามพรานมีวิวัฒนาการ และปัจจัยที่ส่งผลต่อวิถีการดำเนินชีวิต ซึ่งประกอบด้วย

คุณลักษณะและความเหมาะสมของพื้นที่ ส้มโอนครชัยศรีได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ หรือ GI (Geographical Indication) กับกรมทรัพย์สินทางปัญญา กระทรวงพาณิชย์ ในปี พ.ศ.2548 ใน 3 อำเภอคือ สามพราน นครชัยศรี และพุทธมณฑล โดยส้มโอพันธุ์ที่ได้ขึ้นทะเบียน ได้แก่ พันธุ์ทองดี และพันธุ์ขาวน้ำผึ้ง ความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของส้มโอนครชัยศรีทั้งเนื้อและรสชาติ คือ เนื้อไม่เหนียว ไม่แข็ง กระด้าง กรอบนุ่ม ๆ และจุดเด่นด้านรสชาติ คือ ไม่ขม ไม่เปรี้ยวแบบเซ็ดฟัน และไม่ขมไม่ซ่ากัดริมฝีปาก จนได้รับการยอมรับว่าส้มโอนครชัยศรีเป็นส้มโอที่ดีที่สุด ทั้งนี้เป็นผลมาจากคุณลักษณะพื้นที่ตั้งเป็นที่ราบลุ่มทำให้ได้รับน้ำจากแม่น้ำนครชัยศรีที่ไหลลงมากกว่าที่ดอน เมื่อถึงหน้าน้ำหลากทำให้พาตะกอนดินมาทับถมจนเป็นที่ต้นเขิน ส่งผลให้พื้นดินมีธาตุอาหารสูงจากการทับถมของอินทรีย์วัตถุตั้งแต่ครั้งที่เคยเป็นทะเลเก่ามาก่อน ซึ่งสภาพความเหมาะสมของพื้นที่ในการปลูกส้มโอที่นี้ชาวบ้านเรียกว่า “ดินดำ น้ำจ๋า” หรือ “น้ำไหลทรายมูล” คือ การมีสภาพดินที่ไม่แฉะ มีน้ำไหลตลอด นอกจากนี้สภาพภูมิอากาศที่ร้อนชื้นยังทำให้รสชาติส้มโอนครชัยศรีไม่เหมือนกับที่อื่น หากอากาศเย็น หรือลักษณะสภาพดินเป็นดินทราย หรือดินภูเขาจะทำให้รสชาติของส้มโอขม

ภูมิปัญญาในการทำสวนส้มโอ มาจากการศึกษาในภาคปฏิบัติที่ได้จากการเรียนรู้ด้วยตัวเอง ด้วยการสังเกต การติดตาม การศึกษาทดลอง และการศึกษาค้นคว้าตามแหล่งข้อมูลต่าง ๆ ได้แก่ ตำรา เอกสาร การสอบถามจากผู้รู้ ซึ่งเกษตรกรแต่ละคนก็จะมีเทคนิคแตกต่างกันออกไปตามความเหมาะสมในพื้นที่ของตน ซึ่งช่องทางหรือแหล่งที่มาของความรู้ที่ชาวสวนใช้ในการพบปะพูดคุยคือ “สภากาแฟ” ในช่วงเช้าเพื่อแบ่งปันข่าวสาร อัปเดตข้อมูล และแลกเปลี่ยนความรู้ซึ่งกันและกัน

ภูมิปัญญาการปลูกและการดูแลส้มโอ

1) **การยกร่อง** สมัยก่อนเรียกว่า “ตั้งหุ่น” เป็นการปลูกส้มโอเพื่อป้องกันน้ำขังเวลาฝนตกซึ่งเรียกว่า “ดินระบายน้ำ” ทำให้ชาวสวนจำกัดระดับน้ำที่มีได้ ระยะความลึกของร่องจากข้างบนลงข้างล่าง อย่างน้อย 0.70-2.0 เมตร ความกว้างหลังร่อง 6 เมตร โดยวัดเอาไว้ 5 เมตร ซึ่งอีก 1 เมตรเอาไว้เป็นขานรองรับดิน เมื่อเวลาดินทลายลงมาซึ่งจะทำให้หลังร่องมีลักษณะมนเหมือนหลังเต่า ระยะความกว้างระหว่างร่องประมาณ 1.20 เมตร

2) **แนวการลงต้นส้มโอในแปลงสวน** สามารถทำได้ 2 แบบ คือการปลูกแบบแถวเดียวและการปลูกแบบสลับฟันปลา ซึ่งการปลูกแบบแถวเดียวจะเหมาะกับร่องสวนที่ไม่ใหญ่โดยการปลูกตรงกลางร่อง แต่หากร่องสวนใหญ่จำเป็นต้องปลูกแนวสลับฟันปลาเพื่อให้เกิดการระบายน้ำที่ดีและจะทำให้รากไม่แฉะและเน่า โดยระยะห่างระหว่างแถวควรจะห่างประมาณ 5 เมตร

3) **การลงต้นส้มโอเพื่อเพาะปลูก** แบบ “นั่งแท่น” โดยการเตรียมดินทั้งแปลงให้เรียบร้อยก่อน จากนั้นนำปุ๋ยคอกไปโรยตามต้นแล้วนำจอบสับดินนิ่มหน่อยเพื่อให้ปุ๋ยลงดิน เสร็จแล้วก็นำต้นส้มโอวางไว้ตรงหน้าดินในตำแหน่งที่จะปลูก นำไม้มายึดแล้วเอาดินกลบให้มิดจากลูกตอนสูงประมาณ 6 นิ้ว กดให้พอแน่น

4) **การให้น้ำต้นส้มโอ** ต้องอาศัยการสังเกตสภาพทั่วไปควบคู่กันไปด้วย อาทิ ถ้าดินร่วนมากน้ำได้ดินก็จะไม่มี ถ้ายอดไม้มีน้ำค้างแสดงว่าต้นไม้สามารถดูดน้ำขึ้นมาเลี้ยงต้นได้ ถ้าใบสลดแสดงว่าดินมีความเค็มทำให้ต้นไม้ไม่สามารถดูดน้ำหรือธาตุอาหารขึ้นไปหล่อเลี้ยงทำให้คายน้ำออกมามาก เป็นต้น

5) การให้ธาตุอาหารส้มโอ การใส่ปุ๋ยและการทำเกษตรอินทรีย์ควรทำควบคู่กันไป ซึ่งจะทำให้ส้มโอสามารถได้สารอาหารครบถ้วนและปลอดภัยไปพร้อม ๆ กัน

6) การพัฒนาด้านการดูแลรักษา ด้วยการศึกษและทดลองทำจุลินทรีย์ในการย่อยสลายเศษซากพืชที่อยู่ในดินทำให้ดินโปร่งตัวร่วนซุยและดับกลิ่นเหม็น รวมถึงการนำสารชีวภาพที่ทำมาจากพืชเพื่อช่วยไล่แมลง

คุณค่าและความสำคัญของส้มโอที่มีผลต่อวิถีการดำเนินชีวิต ส้มโอนครชัยศรีมีความสำคัญในฐานะพืชเศรษฐกิจของจังหวัดนครปฐมและประเทศไทยทำให้ชาวสวนสามารถสร้างหลักประกันได้ ส้มโอยังแสดงถึงคุณค่าด้านความเชื่อของการเป็นไม้ศักดิ์สิทธิ์ที่ใช้ในการประกอบพิธีมงคลต่าง ๆ นอกจากนี้การปลูกส้มโอนครชัยศรีของชาวสวนยังสะท้อนถึงวัฒนธรรม วิถีชีวิตของคนในชุมชน ซึ่งทำให้ชาวสวนเกิดความภาคภูมิใจและยังคงให้ความสำคัญในการปลูกส้มโอนครชัยศรีเพื่อให้ชื่อเสียงคงอยู่กับจังหวัดนครปฐมต่อไป

ปัญหาและอุปสรรคด้านภูมิปัญญาการปลูกส้มโอพันธุ์นครชัยศรี ได้แก่ การวางแผนองค์ความรู้ชาวสวนบางส่วนยังคงยึดวิธีการทำสวนส้มโอเพื่อการยังชีพ ต้นทุนในการเพาะปลูกและดูแลรักษาที่สูง การขยายตัวของชุมชนเมือง การขาดองค์ความรู้และประสบการณ์ของชาวสวนรุ่นใหม่

2. การถ่ายทอดภูมิปัญญาของเกษตรกรสวนส้มโอนครชัยศรีจากรุ่นสู่รุ่น

จากการศึกษาการถ่ายทอดภูมิปัญญาของเกษตรกรสวนส้มโอนครชัยศรีจากรุ่นสู่รุ่น สรุปได้ว่า

การเรียนรู้ของชาวสวน มาจากการปลูกฝังจากรุ่นพ่อแม่ด้วยการติดตามเข้าไปช่วยหรือเป็นลูกมือในสวน และจากความชอบส่วนตัว โดยการเรียนรู้ด้วยตนเอง การลองผิดลองถูกจนเกิดเป็นทักษะและความชำนาญ ซึ่งสิ่งที่ทำให้ประสบความสำเร็จในการเรียนรู้และทำสวนส้มโอ คือ ความอดทน การสู้ไม่ย่อท้อ การปรับปรุงพัฒนาอย่างต่อเนื่อง

แรงจูงใจในการเรียนรู้ของชาวสวน มาจากความรักในอาชีพและต้นไม้ ความภูมิใจในการเป็นเอกลักษณ์ของจังหวัด และราคาของผลผลิตที่ดี ซึ่งส้มโอเป็นพืชเศรษฐกิจที่ส่งออกนอกได้ราคาไม่ตกและรายได้ดี ขณะที่พืชหรือสินค้าชนิดอื่นราคาไม่ค่อยแน่นอน ซึ่งกำไรที่ได้คิดเป็นร้อยละ 50 ของการลงทุน

การสืบทอดภูมิปัญญาของชาวสวน ได้รับการสืบทอดจากรุ่นพ่อแม่ โดยชาวสวนที่มีทายาทมากกว่าหนึ่งคนส่วนใหญ่พบว่าอย่างน้อยจะมีผู้สืบทอดอาชีพการปลูกส้มโอหนึ่งคน ซึ่งการที่จะให้ลูกหลานสืบทอดต่อไปส่วนใหญ่ตัวชาวสวนเป็นผู้ถ่ายทอดด้วยตนเอง เพราะเสียเวลาอาชีพในการทำสวนส้มโอ เนื่องจากพื้นที่มีความเหมาะสมซึ่งการจะเปลี่ยนไปทำหรือปลูกไม้อื่นจะไม่คุ้มค่ากับที่ดิน

การสร้างแรงจูงใจในการสืบทอดภูมิปัญญาแก่รุ่นต่อไป ด้วยการจูงใจในด้านของราคาผลผลิต ความเป็นเอกลักษณ์ของจังหวัด การสร้างความคุ้มค่าในการใช้ที่ดิน ความมั่นคงในอาชีพ

แนวทางการถ่ายทอดภูมิปัญญาสู่รุ่นต่อไป ได้แก่ 1) การเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติ คอยสอนและแนะนำ 2) การส่งเสริมและสนับสนุนการให้ความรู้ของปราชญ์ชาวสวน 3) การส่งเสริมและสนับสนุนกิจกรรมของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ การอบรม เวทีสัมมนา และเวทีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในเรื่องต่าง ๆ เช่นการใช้ปุ๋ย การใช้ยา การเร่งดอกผล การจัดการคุณภาพ เป็นต้น

แนวทางการจัดการความรู้ การจัดเก็บองค์ความรู้ในรูปแบบของเอกสารหรือตำราด้วยการลงพื้นที่ปฏิบัติจริง แล้วทำการเก็บข้อมูล จัดบันทึก ตั้งแต่การเตรียมดิน การปลูก การบำรุงรักษา การป้องกัน จนกระทั่งเก็บเกี่ยวผลผลิต เพื่อให้องค์ความรู้สามารถส่งให้แก่รุ่นต่อไป แม้ว่าเจ้าขององค์ความรู้จะไม่อยู่แล้วก็ตาม

ปัญหาและอุปสรรคด้านการถ่ายทอดภูมิปัญญาของเกษตรกรสวนส้มโอจากรุ่นสู่รุ่น การถ่ายทอดภูมิปัญญาของเกษตรกรพบว่ายังมีอุปสรรค ได้แก่ 1) การขาดความร่วมมือจากชาวสวน เพราะชาวสวนยึดติดกับองค์ความรู้ที่ตนมีจึงไม่เห็นคุณค่าต่อสิ่งที่นำเสนอ ทำให้แนวทางการเข้ามาพัฒนาและส่งเสริมของทางภาครัฐทำได้ช้าและยากลำบาก 2) การขาดการถอดองค์ความรู้ แม้จะมีการจัดบันทึกองค์ความรู้โดยการบันทึกและจัดทำเป็นตำรากก็ตาม แต่องค์ความรู้ฝังลึก (Tacit Knowledge) ที่อยู่ในตัวชาวสวนยังขาดการจัดเก็บ การถอดองค์ความรู้จึงมีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งในการเรียนรู้เทคนิคเชิงลึกในการทำสวนส้มโอ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องจึงควรเร่งเข้ามาดำเนินการถอดองค์ความรู้ดังกล่าวจากปราชญ์ชาวสวนเพื่อแปลงเป็นความรู้ชัดแจ้ง (Explicit Knowledge) แล้วทำการเผยแพร่ไปยังรุ่นต่อไป และ 3) บุคลากรยังขาดความรู้ความชำนาญและไม่ลึกซึ้งพอสำหรับการไขข้อคำถาม แนะนำ ช่วยพัฒนาต่อยอดองค์ความรู้ และช่วยหาแนวทางในการเพิ่มมูลค่าให้แก่สินค้าเพื่อเป็นแรงจูงใจต่อการดำรงพื้นที่การปลูกส้มโอไว้ดังเดิม อันจะทำให้ชาวสวนเสื่อมความศรัทธา

3. แนวทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญาการเกษตรสวนส้มโอ นครชัยศรี

จากการศึกษาแนวทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญาการเกษตรสวนส้มโอ นครชัยศรี สรุปได้ดังนี้

เหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นและส่งผลกระทบต่อการทำสวนส้มโอ นครชัยศรี จากวิกฤตการณ์มหาอุทกภัยในปี พ.ศ.2554 สร้างความเสียหายแก่ทรัพย์สินและส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตประชาชนเป็นอย่างมาก โดยพื้นที่สวนส้มโอ นครชัยศรีในเขตอำเภอ นครชัยศรี ได้รับความเสียหายมากกว่า 700 ไร่ และอำเภอสามพราน ได้รับความเสียหายมากกว่า 5,200 ไร่ ซึ่งหลังจากได้ทำการฟื้นฟูแล้ว พื้นที่การปลูกส้มโอ ณ ปี พ.ศ.2560 ในจังหวัดนครปฐมมีพื้นที่เพาะปลูกส้มโอ รวมทั้งสิ้น 7,448.29 ไร่ ปลูกมากที่สุดอยู่ในพื้นที่ 4 อำเภอได้แก่ อำเภอสามพราน 6,338.87 ไร่ อำเภอ นครชัยศรี 901.21 ไร่ อำเภอพุทธมณฑล 161.46 ไร่ และอำเภอบางเลน 28 ไร่ (กรมส่งเสริมการเกษตร, 2561)

การฟื้นฟู แนวทางในการฟื้นฟูจากผลกระทบที่ได้รับหลังวิกฤตการณ์น้ำท่วม ได้แก่ 1) การพลิกฟื้นคุณภาพดินโดยอาศัยองค์ความรู้ที่มีด้วยเทคนิคการ “เคลื่อน” หรือการกลับดินให้ตีใหม่ คือ ปรับสวนที่เคยเป็นท้องร่องให้เป็นผืนนาเกลี่ยให้เสมอ จากนั้นนำรถไถมาไถ เสร็จแล้วตากดินให้แห้งให้สุกคือให้ดินร่วน เมื่อดินร่วนเสร็จจึงทำการยกร่องเพื่อปลูกต่อไป 2) การจัดหากิ่งพันธุ์เพื่อปลูกทดแทน 3) เงินเยียวยาความเสียหายจากภาครัฐ เพื่อชดเชยพื้นที่ที่เสียหาย และ 4) การสนับสนุนและการให้ความสำคัญของหน่วยงานภาครัฐ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง อาทิ การจัดหาแหล่งเงินทุน การให้ความรู้และเทคนิคต่าง ๆ การสนับสนุนงบประมาณในการอบรมด้านต่าง ๆ การส่งเสริมด้านการท่องเที่ยวเชิงเกษตร รวมถึงการเข้าทำกิจกรรมประชาสัมพันธ์ตามสถานที่ต่าง ๆ (Road Show) ที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างการรับรู้ให้แก่บุคคลภายนอก เป็นต้น

นโยบายเพื่อการพัฒนา ภาครัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องยังมีนโยบายเพื่อการพัฒนาในด้านการคมนาคมและระบบการขนส่งทั้งทางบกและทางน้ำซึ่งเป็นการนำความเจริญเข้าสู่ท้องถิ่น ทำให้ชาวสวนมีช่องทางในการนำผลผลิตออกมาจำหน่ายได้ง่ายขึ้น ยังประโยชน์ต่อการสร้างรายได้ให้แก่ชุมชนและท้องถิ่น การส่งเสริมวิธีการลดต้นทุน และเพิ่มผลผลิตของหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง มุ่งเน้นในด้านของการส่งเสริมรายได้ การลดต้นทุนการผลิต การพัฒนาองค์ความรู้และช่องทางการตลาด เช่น การนำเทคโนโลยีโซล่าเซลล์มาใช้เพื่อช่วยลดต้นทุนการใช้ไฟฟ้า การปลูกพืชให้ได้คุณภาพและมาตรฐานที่ตลาดต้องการ การเพิ่มผลผลิต เป็นต้น รวมถึงการพัฒนาตราสินค้าเพื่อให้สินค้าเป็นที่รู้จักในวงกว้างอันเป็นสิ่งจำเป็นซึ่งต้องทำควบคู่ไปกับการส่งเสริมด้านการตลาด ซึ่งวิธีหนึ่งในการพัฒนาตราสินค้าให้เป็นที่รู้จักและจดจำคือการพัฒนา Packaging หรือบรรจุภัณฑ์ นอกจากนี้การพัฒนารับรู้ภัณฑ์ ยังเป็นการเพิ่มมูลค่าแก่สินค้าและจูงใจผู้บริโภคได้อีกทางหนึ่ง

แนวโน้มและอนาคตการทำสวนส้มโอ ยังสามารถเติบโตและดำเนินการต่อไปได้ เนื่องจากส้มโอนครชัยศรีเป็นที่ต้องการของตลาดอยู่มาก แม้ว่าการลงทุนในการปลูกจะสูงก็ตามแนวโน้มพื้นที่เพาะปลูกส้มโอก็ยังไม่ลดลง ทั้งนี้เพราะราคาหรือผลตอบแทนที่ได้เป็นสิ่งจูงใจให้ชาวสวนยังคงปลูกส้มโอเพื่อเป็นอาชีพหลักต่อไป

แนวทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญา ประกอบด้วย 1) การปลูกจิตสำนึกให้ชาวสวนเห็นถึงคุณค่าในความเป็นเอกลักษณ์ประจำจังหวัดและมูลค่าของการปลูกส้มโอ 2) การส่งเสริมให้ชาวสวนเห็นถึงความสำคัญ “สิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์” เพื่อให้ชาวสวนสามารถนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ในด้านต่าง ๆ ต่อไป 3) การขยายพื้นที่ปลูกส้มโอนครชัยศรีไปยังเขตอื่น ๆ เพื่อให้ครอบคลุมทั้งจังหวัด โดยมีการตรวจสอบขุดดินก่อนการขยายการเพาะปลูกต่อไป 4) การขยายขอบเขตพื้นที่สิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ เพื่อให้ชื่อ “ส้มโอนครชัยศรี” สามารถนำไปใช้ได้อย่างถูกต้อง 5) การรวมกลุ่มของชาวสวนเพื่อส่งเสริมการจัดกิจกรรม และร่วมมือในการจัดกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงเกษตรในชุมชนกับหน่วยงานภาครัฐทำให้ชุมชนสามารถเผยแพร่อัตลักษณ์ของท้องถิ่นและเป็นการอนุรักษ์วิถีการดำรงชีวิต รวมถึงการรักษาทรัพยากรธรรมชาติ วัฒนธรรม ประเพณี ซึ่งมีความสำคัญต่อการคงอยู่ของการประกอบอาชีพการปลูกส้มโอ และ 5) การจัดเก็บและถ่ายทอดองค์ความรู้สู่รุ่นหลัง เพื่อสามารถนำไปพัฒนาต่อยอดตามการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมได้ต่อไป

ปัญหาและอุปสรรคด้านการอนุรักษ์ภูมิปัญญา ได้แก่ 1) การหันไปประกอบอาชีพอื่นตามที่ได้เรียนมาของลูกหลาน เช่นการทำงานแบบในเมือง การทำโรงงาน เป็นต้น 2) การละเลยคุณค่าและความสำคัญของ “สิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์” จึงเป็นผลให้การรับรู้เกี่ยวกับข้อมูล สิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ ของคนภายนอกค่อนข้างน้อย 3) ความขัดแย้งในท้องถิ่นและขอบเขตความรับผิดชอบที่ไม่ชัดเจน ทำให้เกิดการเหนี่ยวรั้งการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ส่งผลให้ขาดการเชื่อมโยงในเรื่องของการรวมกลุ่มเกษตรกร นอกจากนี้การจัดตั้งกลุ่มต่าง ๆ เพื่อสนับสนุนและส่งเสริมยังขาดความชัดเจนด้านขอบเขตความรับผิดชอบ 4) มาตรฐานการขายส้มโอที่ส่งผลให้ราคาขายยังเป็นรองที่อื่น เนื่องจากการขายส้มโอนครชัยศรีโดยการคัดเกรด ขณะที่การขายส้มโอจากพื้นที่อื่น เช่น สมุทรสงคราม พิจิตร ชัยนาท เป็นการขายตามน้ำหนัก 5) ความสนใจในการทำสวนของคนรุ่นหลังน้อยลง เนื่องจากการทำสวนส้มโอเหนื่อย ต้องตากแดด ทำให้การสืบทอดของรุ่นต่อไปที่อายุต่ำกว่า 40 ปี ยังมีความเสี่ยงในการอนุรักษ์และสืบทอดภูมิปัญญาการทำสวนส้มโอนครชัยศรี 6) ภัยธรรมชาติ และ 7) หน่วยงานภาครัฐไม่

จริงจังกับการสนับสนุนและส่งเสริม เนื่องจากส่วนใหญ่จะกังวลเกี่ยวกับงบประมาณที่ต้องบริหารจัดการมากกว่า การสนับสนุนและมีส่วนร่วมเพื่อการอนุรักษ์

สรุปและอภิปรายผลการวิจัย

1. ภูมิปัญญาการปลูกส้มโอพันธุ์นครชัยศรีในพื้นที่อำเภอสามพราณ และอำเภอนครชัยศรี

ภูมิปัญญาการปลูกส้มโอพันธุ์นครชัยศรีมีพัฒนาการและการเรียนรู้พร้อมกับสภาพการณ์ต่าง ๆ ที่เปลี่ยนแปลงไปนับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ส้มโอนครชัยศรีเริ่มมีชื่อเสียงในวงกว้างทั้งในและต่างประเทศตั้งแต่อดีตครั้งยังอยู่ใต้การปกครองของ “มณฑลนครชัยศรี” ส้มโอกลายเป็นผลไม้ที่มีความสำคัญในเชิงสัญลักษณ์ของจังหวัดนครปฐมเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน คุณลักษณะและความเหมาะสมของพื้นที่ตั้งที่เป็นที่ราบลุ่มทำให้ได้รับน้ำจากแม่น้ำนครชัยศรีไหลผ่านในพื้นที่จนเกิดการทับถมของอินทรีย์วัตถุส่งผลให้ดินมีธาตุอาหารสูง ส่งผลให้คุณลักษณะของส้มโอนครชัยศรีมีรสชาติหวานอร่อยเป็นเอกลักษณ์จนได้รับการยอมรับให้ขึ้นทะเบียนเป็นผลไม้ “สิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์” ส้มโอนครชัยศรีมีคุณค่าและความสำคัญในด้านความเชื่อ วัฒนธรรม วิถีชีวิต ที่เชื่อกันว่าส้มโอเป็นไม้มงคลที่ใช้ในการประกอบพิธีมงคลต่าง ๆ อีกทั้งการปลูกส้มโอนครชัยศรียังสะท้อนวัฒนธรรมและวิถีการดำเนินชีวิตของชุมชนในฐานะผู้ผลิตพืชเศรษฐกิจที่สำคัญของจังหวัด ซึ่งนอกจากทำให้ชาวสวนเกิดความภาคภูมิใจแล้ว การปลูกส้มโอยังทำให้ชาวสวนสามารถสร้างหลักประกันและสร้างชื่อเสียงให้กับท้องถิ่น อันส่งผลต่อวิถีการดำเนินชีวิตของชาวสวน อย่างไรก็ตามปัญหาด้านการละเมิดลิขสิทธิ์ของส้มโอต่างถิ่นที่นำชื่อส้มโอนครชัยศรีไปใช้กับส้มโอสายพันธุ์อื่นรวมถึงการปลอมแปลงสัญลักษณ์แทนข้อมูล (QR Code) และสติ๊กเกอร์สิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ ส่งผลกระทบต่อชื่อเสียงของส้มโอนครชัยศรีเป็นอย่างมาก อีกทั้งการขยายตัวของชุมชนเมืองที่ข้อเสนอด้านราคาเป็นสิ่งสนใจในการขายที่นั่น เป็นสาเหตุสำคัญที่ส่งผลให้พื้นที่การเพาะปลูกลดลง ผู้วิจัยจึงมีความเห็นว่า ภาครัฐควรมีการจัดหรือจัดโซนการใช้พื้นที่ให้ชัดเจนเพื่อลดการใช้พื้นที่ผิดประเภทของนายทุน และควรตระหนักถึงคุณค่าและให้ความสำคัญกับอัตลักษณ์ของท้องถิ่นด้วยการกำหนดมาตรการป้องกัน การตรวจสอบ และบทลงโทษในการละเมิดลิขสิทธิ์ที่ชัดเจนและจริงจัง เพื่อให้คุณค่าด้านภูมิปัญญา ด้านคุณลักษณะของพื้นที่ และด้านการเป็นพืชบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ของส้มโอนครชัยศรีคงอยู่ต่อไป ซึ่งสอดคล้องกับแนวทางการสืบทอดภูมิปัญญาที่ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2545) ได้กำหนดให้มีการคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญา เพื่อรักษาผลประโยชน์อันพึงมีพึงได้ของประชาชนเพื่อเป็นผลคุ้มครองทางกฎหมาย อาทิ การจดสิทธิบัตร หรือ ลิขสิทธิ์ เป็นต้น ทั้งนี้ภูมิปัญญาในการทำสวนส้มโอนครชัยศรีของชาวสวนแต่ละคนจะมีเทคนิคแตกต่างกันออกไปตามลักษณะพื้นที่ของตน โดยที่มาขององค์ความรู้ของชาวสวนนั้นนอกจากเรียนรู้จากพ่อแม่แล้ว ชาวสวนยังมีการศึกษาจากเอกสาร ตำรา การสังเกต การทดลอง และจากการสอบถามจากผู้รู้จนสั่งสมเป็นองค์ความรู้และประสบการณ์ เพื่อใช้ในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาวิธีการทำสวนส้มโอ อาทิ การจำกัดระดับน้ำด้วยการยกร่องสวนเพื่อไม่ให้ดินแฉะ การปลูกแบบนั่งแท่นเพื่อให้ต้นส้มโอแข็งแรงไม่โคนล้มง่าย การฟื้นฟูดินด้วยการนำจุลินทรีย์ที่มีอยู่ในธรรมชาติมาทำให้ดินโป่งและร่วนซุย การนำสารชีวภาพที่ทำจากพืชสมุนไพรมาใช้ไล่แมลง ซึ่งภูมิปัญญาต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนมาจากการลองผิดลองถูก ติดตามอย่างใกล้ชิดด้วยตนเองของชาวสวน แต่ปัญหาสำคัญในการพัฒนาภูมิปัญญาของปราชญ์ชาวสวนคือ การยึดติดและการหวงแหนองค์ความรู้ที่ตนมี ทำให้เกิดข้อจำกัดในการพัฒนาองค์ความรู้ให้สอดคล้องกับบริบทของสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนไป รวมถึงเป็นอุปสรรคต่อ

การเรียนรู้และประยุกต์ใช้ของรุ่นต่อไป ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ ประภากร แก้ววรรณ ที่ได้กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นรากฐานในการพัฒนาเพื่อการพึ่งพาตนเอง สะท้อนให้เห็นถึงการพัฒนาด้วยการผสมผสาน ภูมิปัญญาดั้งเดิมกับความรู้สากลเข้าด้วยกัน ส่งผลให้ความรู้เกิดการสร้างสรรค์ เป็นการสร้างความรู้ใหม่ เพื่อตอบสนองความต้องการของท้องถิ่นตามสภาพการเปลี่ยนแปลงของสังคม และเพื่อเอื้อประโยชน์ต่อการพัฒนาประเทศ ทำให้นำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน

2. การถ่ายทอดภูมิปัญญาของเกษตรกรสวนส้มโอนครชัยศรีจากรุ่นสู่รุ่น

ภูมิปัญญาการปลูกส้มโอของชาวสวนมาจากการปลูกฝังและถ่ายทอดจากพ่อสู่ลูกตั้งแต่เยาว์วัยด้วยการให้ลงมือปฏิบัติจริงโดยมีพ่อแม่เป็นผู้คอยสอนและให้คำแนะนำ โดยปัจจัยสำคัญที่ทำให้การเรียนรู้และทำสวนส้มโอประสบความสำเร็จ คือ ความอดทน การสู้ไม่ย่อท้อ และการปรับปรุงพัฒนาอยู่อย่างต่อเนื่อง ซึ่งแรงจูงใจที่ทำให้ชาวสวนสืบทอดการทำสวนส้มโอต่อไป ได้แก่ ความภูมิใจในความเป็นเอกลักษณ์ของส้มโอนครชัยศรี ราคาของผลผลิตที่ดี ความคุ้มค่าในการใช้ที่ดิน และความมั่นคงในอาชีพ ขณะที่การสืบทอดภูมิปัญญาของชาวสวนรุ่นต่อไปพบว่าชาวสวนที่มีทายาทสองคนขึ้นไปยังคงมีผู้สืบทอดอาชีพการทำสวนส้มโออย่างน้อยหนึ่งคน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นลูกชายแต่ถ้าหากทายาทเป็นลูกสาวทั้งหมด ชาวสวนยังคงมีความตั้งใจในการถ่ายทอดองค์ความรู้ที่มีและพยายามสร้างแรงจูงใจให้เกิดการสืบทอดต่อไป ขณะที่ตัวชาวสวนเองก็พยายามหาทางแก้ไขกรณีขาดผู้สืบทอดจริง ๆ โดยการจ้างลูกจ้างเป็นคนลงมือทำและให้ลูกหลานเป็นคนคอยบริหาร และคอยควบคุมแทน ทั้งนี้เพราะเสียเวลาอาชีพในการทำสวนส้มโอเนื่องจากพื้นที่มีความเหมาะสมซึ่งการจะเปลี่ยนไปทำหรือปลูกไม้อื่นจะไม่คุ้มค่ากับที่ดิน จากผลการศึกษาข้างต้นจะเห็นได้ว่าความเสี่ยงของการขาดผู้สืบทอดของชาวสวนเป็นอีกปัญหาที่สำคัญต่อการคงอยู่ของการทำเกษตรสวนส้มโอนครชัยศรีอย่างยั่งยืน ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ นิภาวรรณ เจริญลักษณ์ (2558) ที่พบว่ากระบวนการถ่ายทอดองค์ความรู้การทำงานให้แก่ลูกหลานเป็นปัจจัยสำคัญในการอนุรักษ์และดำรงอยู่ของภูมิปัญญาเกษตรสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี ด้วยการเรียนรู้ผ่านการปฏิบัติและฝึกฝนทักษะต่าง ๆ จากประสบการณ์ตรงนอกเหนือจากการศึกษาจากตำรา ซึ่งสภาพของการอนุรักษ์และการดำรงอยู่ของภูมิปัญญาเกษตรสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี มีองค์ประกอบทาง ด้านทุนสังคมและวัฒนธรรม รวมถึงองค์ความรู้เกี่ยวกับทุนทางปัญญาที่มีการสืบทอดส่งต่อกันมาแบบรุ่นต่อรุ่น ขณะที่ด้านคุณค่าความสำคัญของวิถีเกษตรสวนส้มโอได้สร้างความสำคัญในการเป็นชุมชนและความเป็นชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีที่ ส่งผลให้ด้านการดำรงอยู่ กระบวนการสืบทอด และการอนุรักษ์ของชาวสวนได้ตระหนักและให้ความสำคัญเพื่อให้ชุมชนและชาวสวนสามารถดำรงอยู่ได้ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ

การส่งเสริมและสนับสนุนจากภาครัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ ในการจัดให้มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาของชาวสวน ได้แก่ การจัดกิจกรรมเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การอบรม การคัดเลือกปราชญ์ชาวสวนให้เป็นวิทยากรเพื่อให้ความรู้ในการปลูกส้มโอให้ได้คุณภาพและมาตรฐาน รวมถึงการจัดการความรู้ด้วยการโดยลงพื้นที่เก็บข้อมูลและจดบันทึกของสถาบันการศึกษา เพื่อให้ภูมิปัญญามีการสืบทอดเป็นวงกว้างและมีการจัดเก็บเป็นรูปธรรมที่เหมาะสมมากขึ้นตั้งแต่การเตรียมดิน การปลูก การบำรุงรักษา การป้องกัน จนกระทั่งเก็บเกี่ยวผลผลิต ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ อภิชาติ ไจอารีย์ (2557) ที่ได้กล่าวว่า กระบวนการจัดการความรู้ประกอบด้วย การกำหนดความรู้ การแสวงหาความรู้ที่มาจากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การแลกเปลี่ยนความรู้อย่างไม่เป็นทางการผ่าน

การพูดคุยและปรึกษาหารือเพื่อการแก้ปัญหา การจัดกิจกรรมเพื่อสร้างการเรียนรู้ เป็นต้น ทั้งนี้ เจื่อนไขสู่ความสำเร็จของการจัดการความรู้ ได้แก่ ความรู้ด้านการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น มาจาก วัฒนธรรม วิถีชุมชน ผู้นำชุมชนที่มีความรู้ความสามารถ ททรัพยากรท้องถิ่นที่สมบูรณ์ และโครงสร้างพื้นฐานเข้มแข็ง อย่างไรก็ตาม แม้จะมีการจัดบันทึกองค์ความรู้บ้างแล้วแต่องค์ความรู้ที่ฝังลึกในตัวบุคคล (Tacit Knowledge) ยังเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นในการเรียนรู้เทคนิคเชิงลึกในการทำสวนส้มโอ ซึ่งอุปสรรคที่จะส่งผลให้ทำได้ช้าและยากลำบากในการดำเนินการดังกล่าว คือ ลักษณะของชาวสวนที่ค่อนข้างมีความเป็นส่วนตัวสูง ขาดการให้ความร่วมมือ และอายุที่เริ่มมากขึ้นของชาวสวน ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ ประไพศรี รูปดี (2556) ได้กล่าวว่า แนวทางในการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้แก่ การสร้างความรู้ด้วยการส่งเสริมทักษะ ความรู้ ความสามารถ ขณะที่การจัดเก็บความรู้มีความสำคัญอย่างยิ่งเพื่อใช้เป็นข้อมูลในการศึกษาค้นคว้าของผู้ที่สนใจ หากขาดประสิทธิภาพในการจัดเก็บองค์ความรู้ที่มีอยู่ให้ดีขึ้น อาจทำให้ภูมิความรู้เหล่านั้นสูญหายไป โดยควรเน้นย้ำถึงความสำคัญในการเรียนรู้และการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งควรค่าแก่การรักษาไว้สืบไป

3. แนวทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญาการเกษตรสวนส้มโอ นครชัยศรี

ในอดีตวิถีการดำเนินชีวิตของชาวสวนส้มโอเป็นไปอย่างเรียบง่าย กล่าวคือ ในแต่ละวันช่วงเช้าชาวสวนจะออกเก็บพืชผักที่ปลูกแซมตามคันร่องเพื่อขาย เมื่อส้มโอให้ผลผลิตก็ทำการเก็บเกี่ยวเพื่อจำหน่ายให้แก่ “ล้ง” หรือพ่อค้าคนกลางเพื่อส่งออกต่างประเทศ วิถีชีวิตของการทำสวนส้มโอของชาวสวนดำเนินเป็นวงจรอยู่อย่างนั้นจนกระทั่งปี พ.ศ.2554 ได้เกิดเหตุการณ์น้ำท่วมใหญ่ขึ้น ทำให้เกิดความเสียหายต่อพื้นที่เพาะปลูกส้มโอในอำเภอนครชัยศรี มากกว่า 5,000 ไร่ จากทั้งสองอำเภอ จากเหตุการณ์ดังกล่าวพื้นที่น้ำท่วมขังในพื้นที่เกือบสองเดือนเป็นสาเหตุทำให้ส้มโอที่เหลืรอดมาได้เริ่มทยอยตายมากขึ้น การตกค้างของสารเคมีต่าง ๆ ที่มากับน้ำทำให้สีดินที่เคยดำกลับกลายเป็นสีหมากแห้ง ส่งผลให้ดินเสื่อมคุณภาพจากเดิมเป็นสาเหตุให้ไม่สามารถปลูกพืชชนิดต่าง ๆ ได้ดีดังเดิม ดังนั้น ชาวสวนบางรายจึงหันไปทำนาเพื่อรอฤดูกาลการณ้ภาวะน้ำในปีต่อไปก่อน บางรายก็หันมาปลูกพืชล้มลุก เช่น แตงกวา ถั่ว มะเขือ ฝรั่ง เป็นต้น เพื่อสร้างรายได้หมุนเวียนในครอบครัวช่วงที่รอส้มโอออกผล ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ นิภาวรรณ เจริญลักษณ์ (2558) ที่กล่าวว่า แนวทางการจัดการตนเองโดยใช้ภูมิปัญญาของเกษตรกรสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี ประกอบไปด้วย การเรียนรู้ผ่านการปฏิบัติแบบเรียนรู้ไปทำไปด้วย เพื่อปรับใช้ให้เหมาะสมกับวิถีชาวสวนส้มโอ นครชัยศรีที่เป็นรูปแบบเฉพาะ ซึ่งต้องอาศัยการรับรู้ข้อมูลข่าวสารในการปรับตัวและพัฒนาทั้งต่อชุมชนและกลไกภายนอก

จากความเสียหายที่เกิดขึ้นกับดิน ชาวสวนมีการ “เคลื่อน” หรือการกลับดินเพื่อพลิกฟื้นคุณภาพดินให้ดีขึ้น ด้วยการเกลี่ยท้องร่องสวนให้เป็นเหมือนผืนนา จากนั้นตากดินให้สุกหรือให้ดินร่วนแล้วจึงทำการยกร่องเพื่อปลูกต่อไป แต่เนื่องจากความเสียหายได้ส่งผลให้ส้มโอพันธุ์นครชัยศรีเกือบสูญพันธุ์ ดังนั้นชาวสวนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจึงทำการจัดหากิ่งพันธุ์เพื่อนำมาปลูกทดแทนเพื่อให้การอนุรักษ์ส้มโอพันธุ์นครชัยศรีคงอยู่ต่อไป โดยกิ่งพันธุ์ที่ชาวสวนได้มาเพื่อนำมาปลูกขายนั้น บางส่วนเป็นกิ่งพันธุ์ที่ชาวสวนได้ตอนไว้เพื่อซ่อมแซมต้นส้มโอที่อ่อนแอหรือเสียหาย ส่วนหนึ่งมาจากการแบ่งปันของชาวสวนด้วยกันเอง และอีกส่วนมาจากการสนับสนุนของภาครัฐด้วยการเข้ามำนำกิ่งพันธุ์จากต้นที่ยังไม่ตายช่วงน้ำท่วมไปเสียบบอดที่อื่นแล้วนำกลับมาแจกคืนให้กับชาวสวนดังเดิม ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ นิภาวรรณ เจริญลักษณ์ (2558) ที่กล่าวว่าแนวทางการ

อนุรักษ์ฟื้นฟู เพื่อการดำรงอยู่ของภูมิปัญญาของเกษตรกรสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำนครชัยศรีนั้น ประกอบด้วย การฟื้นฟู ซึ่งเป็นแนวทางที่บรรพบุรุษในอดีตได้สั่งสมไว้ อาทิ การปรับสภาพดิน การอนุรักษ์พันธุ์ส้มโอ เป็นต้น กอปรกับการประยุกต์ ที่เป็นการผสมผสานความรู้เก่าและใหม่เพื่อให้สอดคล้องกับบริบทของพื้นที่ และการสร้างใหม่ คือการคิดค้น สร้างสรรค์ รูปแบบหรือแนวทางใหม่ๆ เพื่อให้สวนส้มโอสามารถดำรงอยู่ได้ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลง

ส้มโอนครชัยศรีนั้นว่าเป็นพืชเศรษฐกิจของประเทศ ดังนั้นภาครัฐจึงให้ความสำคัญในการส่งเสริมและสนับสนุนในด้านต่าง ๆ เช่น การจัดหาแหล่งเงินทุน การส่งเสริมด้านวิชาการเกษตร การสนับสนุนงบประมาณ การส่งเสริมด้านการท่องเที่ยว การส่งเสริมด้านการตลาด รวมถึงการมีนโยบายเพื่อการพัฒนาในด้านการคมนาคมและระบบการขนส่ง การส่งเสริมวิธีการลดต้นทุนและเพิ่มผลผลิต และการพัฒนาตราสินค้า ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ นิภาวรรณ เจริญลักษณ์ (2558) ที่ได้ศึกษาและพบว่าปัจจัยสำคัญของการอนุรักษ์และฟื้นฟูคือกระบวนการถ่ายทอดองค์ความรู้การทำงานให้แก่ลูกหลาน ด้วยการเรียนรู้ผ่านการปฏิบัติและฝึกฝนทักษะต่าง ๆ จากประสบการณ์ตรงนอกเหนือจากการศึกษาจากตำรา อีกทั้งยังรวมถึงการถ่ายทอดให้กับผู้รับช่วงต่อนโยบายภาครัฐ เพื่อชาวสวนจะได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐทั้งด้านกลไกการตลาด ภาควิชาการ การสนับสนุนด้านโครงสร้างพื้นฐาน ถนน หนทางระบบคลองส่งน้ำที่ยังต้องมีการปรับปรุงต่อเนื่อง ทั้งนี้แนวโน้มและอนาคตของการทำสวนส้มโอนครชัยศรียังสามารถเติบโตและดำเนินการต่อไปได้ เนื่องจากส้มโอนครชัยศรีเป็นที่ต้องการของตลาดอยู่มาก แม้ว่าการลงทุนในการปลูกจะสูงก็ตามแต่แนวโน้มพื้นที่เพาะปลูกส้มโอก็ยังไม่มีลดลง มีแต่เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ด้วยการส่งเสริมของภาครัฐด้านการขยายพื้นที่ปลูกส้มโอไปยังเขตพื้นที่อื่น ๆ ที่มีคุณลักษณะเดียวกัน ได้แก่ บางเลน ดอนตูม กำแพงแสน และอำเภอมะเณร รวมถึงการดำเนินการขยายขอบเขต “สิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์” เพื่อให้การใช้ชื่อ “ส้มโอนครชัยศรี” สามารถนำไปใช้ได้อย่างถูกต้อง ดังนั้นแนวทางในการอนุรักษ์ภูมิปัญญาและวิถีชีวิตของชาวสวนส้มโอนครชัยศรีจึงต้องทำการปลูกจิตสำนึกให้ชาวสวนเห็นถึงคุณค่าและมูลค่าของการปลูกส้มโอ และส่งเสริมให้ชาวสวนเห็นถึงความสำคัญของการเป็นพืชบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์เพื่อนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ในด้านต่าง ๆ ต่อไป ซึ่งการอนุรักษ์ภูมิปัญญาการปลูกส้มโอต้องอาศัยความร่วมมือจากหน่วยงานต่าง ๆ ในการจัดเก็บและถ่ายทอดองค์ความรู้เพื่อคนรุ่นหลังสามารถนำไปพัฒนาต่อยอดและประยุกต์ใช้ได้ตามบริบทสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป นอกจากนี้การรวมกลุ่มของชาวสวนในชุมชนเพื่อส่งเสริมด้านการตลาด ในการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ทำให้สามารถเผยแพร่อัตลักษณ์ของชุมชนและเป็นการอนุรักษ์วิถีการดำรงชีวิต ทรัพยากรธรรมชาติ วัฒนธรรม ประเพณี ซึ่งมีความสำคัญต่อการดำรงอยู่ของการประกอบอาชีพการปลูกส้มโอ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ ไพฑูรย์ ทองสม (2556) ที่กล่าวว่า แนวทางในการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นควรเริ่มจากการปลูกจิตสำนึกให้คนในท้องถิ่นเห็นถึงคุณค่า และความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นต่าง ๆ เป็นอันดับแรก ทั้งนี้เพื่อให้เกิดจิตสำนึกและความหวงแหนอัตลักษณ์ของท้องถิ่น จนนำไปสู่ความร่วมมือร่วมใจในการอนุรักษ์ภูมิปัญญาที่เป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น อันเป็นที่มาของความรู้และความภูมิใจให้เกิดขึ้นแก่ชุมชน กระบวนการพัฒนาด้วยการนำภูมิปัญญาเดิมมาปรับปรุงให้เหมาะสมกับยุคสมัยด้วยการสร้างสรรค์ให้เกิดประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตสามารถทำได้ อาทิ การจัดกลุ่มพัฒนาอาชีพจากภูมิปัญญาท้องถิ่น

ผสมผสานความรู้ด้านเทคโนโลยีและวิทยาศาสตร์ในการต่อยอดการผลิต ตลอดจนการใช้แนวคิดด้านการบริหารจัดการในการจัดจำหน่ายและขยายตลาด รวมถึงการดำเนินการที่ไม่ส่งผลเสียกับสิ่งแวดล้อม

ข้อเสนอแนะการวิจัย

ข้อเสนอแนะจากการทำวิจัยครั้งนี้

1. จากผลการวิจัยที่พบว่า ความนิยมของส้มโอนครชัยศรีที่มีมากทำให้เกิดช่องว่างต่อการละเมิดลิขสิทธิ์สิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ด้วยการนำชื่อ “ส้มโอนครชัยศรี” ไปใช้อย่างไม่ถูกต้อง ทำให้ความน่าเชื่อถือและชื่อเสียงของส้มโอนครชัยศรีเสียหายอย่างมาก ดังนั้นหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจึงควรมีการกำหนดมาตรการป้องกันการตรวจสอบ และบทลงโทษในการละเมิดลิขสิทธิ์ที่ชัดเจนและจริงจัง เพื่อให้คุณค่าด้านภูมิปัญญา ด้านคุณลักษณะของพื้นที่ และด้านการเป็นพืชบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ของส้มโอนครชัยศรีคงอยู่ต่อไป

2. จากผลการวิจัยที่พบว่า ลูกหลานของชาวสวนปัจจุบันมีการให้ความสำคัญต่อการศึกษา และมีการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตไปตามแบบชุมชนเมืองมากขึ้น ส่งผลให้การสืบทอดภูมิปัญญาเป็นที่สนใจน้อยลง เนื่องจากผู้สืบทอดมีทางเลือกมากขึ้นกว่ารุ่นพ่อแม่ ทั้งเรื่องการศึกษาที่สูงกว่า ทุนทางสินทรัพย์ที่พร้อมกว่าจึงไม่ต้องดิ้นรนเหมือนรุ่นพ่อแม่ ดังนั้นชาวสวนจึงควรต้องปลูกฝังให้ลูกหลานได้เรียนรู้และสัมผัสวิถีชีวิตดั้งเดิมเพื่อกลมเกลียวพฤติกรรม สร้างเสริมทัศนคติ ปลูกจิตสำนึกในความเป็นคนท้องถิ่น และสร้างความตระหนักในคุณค่าวิถีชีวิต และความเป็นเอกลักษณ์ของตน เพื่อให้มีความสำนึกรักและสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นต่อไป

3. การส่งเสริมและสนับสนุนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรเป็นไปอย่างต่อเนื่องและจริงจังเพื่อให้การอนุรักษ์ภูมิปัญญาสามารถคงอยู่และถ่ายทอดสู่รุ่นต่อไปได้

4. ควรมีการถอดองค์ความรู้จากปราชญ์ชาวสวน โดยเฉพาะองค์ความรู้ฝังลึกที่อยู่ในตัวบุคคล (Tacit Knowledge) และนำมาเผยแพร่สู่สาธารณะในช่องทางต่าง ๆ ที่สามารถเข้าถึงได้ง่าย

ข้อเสนอแนะสำหรับการทำวิจัยครั้งต่อไป

1. จากการศึกษา การขยายตัวของชุมชนเมืองที่มีข้อเสนอด้านราคาเป็นสิ่งจูงใจให้ชาวสวนตัดสินใจขายพื้นที่เพาะปลูกส้มโอ เป็นสาเหตุสำคัญที่ส่งผลให้พื้นที่การเพาะปลูกลดลง ซึ่งภาครัฐไม่อาจควบคุมหรือบังคับได้ ดังนั้นการศึกษาวิจัยในอนาคตจึงควรศึกษาแนวทางการวางแผนการจัดโซนการใช้พื้นที่ของภาครัฐ ทั้งนี้เพื่อเป็นการปกป้องแหล่งเพาะปลูกจากการใช้พื้นที่ผิดประเภทจากนายทุน และเป็นการลดการรุกล้ำของชุมชนเมืองที่ส่งผลกระทบต่อวิถีการดำเนินชีวิตแบบดั้งเดิม

2. ควรมีการวิจัยต่อยอดเพื่อเปรียบเทียบจำนวนพื้นที่และจำนวนชาวสวนในอดีตและปัจจุบัน เพื่อให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องสามารถนำข้อมูลมากำหนดนโยบายทิศทางการพัฒนาการปลูกส้มโอพันธุ์นครชัยศรีในจังหวัดนครปฐมที่เป็นพืชเศรษฐกิจในระดับประเทศได้ต่อไป

3. ควรมีการวิจัยรูปแบบการจัดการเพื่อพัฒนาผลผลิต หรือแปรรูปส้มโอ เพื่อเป็นการต่อยอดและเสริมรายได้ให้แก่ชาวสวน

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

- กรมส่งเสริมการเกษตร. (2561). รายงานสรุปยอดผู้ปลูกส้มโอปี 2557-2560. ระบบฐานข้อมูลทะเบียนเกษตรกร
กลาง. <http://farmer.doae.go.th/famer/report.act/reportTambon>. สืบค้นวันที่ 24 เมษายน
2561
- จิตติรัตน์ แสงเลิศอุทัย. (2560). “การพัฒนารูปแบบการนำภูมิปัญญาท้องถิ่น เรื่องส้มโอมาใช้ในการจัดการ
เรียนรู้สำหรับครูในสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษา นครปฐมเขต 2”. วารสาร
มหาวิทยาลัยศิลปากร ฉบับภาษาไทย, ปีที่ 37 ฉบับที่ 2 : 269-288
- นิภาวรรณ เจริญลักษณ์. (2558). *การศึกษาภูมิปัญญาและการอนุรักษ์ฟื้นฟูวิถีชีวิตชาวสวนส้มโอลุ่มแม่น้ำ
นครชัยศรี*. ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต, สาขาวิชาพัฒนศึกษา ภาควิชาพื้นฐานทางการศึกษา
มหาวิทยาลัยศิลปากร
- ประไพศรี รูปดี. (2556). “แนวทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นงานหัตถกรรมการทอผ้าฝ้ายย้อมสีธรรมชาติของ
กลุ่มสตรีบ้านม่วง หมู่ 2 ตำบลพรสวรรค์ อำเภอนาจะหลวย จังหวัดอุบลราชธานี”. วารสารศรีวนาลัย
วิจัย มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี, ปีที่ 2 ฉบับที่ 4 : 49-58
- ประภากร แก้ววรรณ. (2554). *การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น*. อุตรธานี: มหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรธานี.
- ไพฑูรย์ ทองสม. (2556). *แนวทางการอนุรักษ์ สืบสาน และเผยแพร่ภูมิปัญญาชุมชน*. เอกสารประกอบการสอน
รายวิชาทักษิณศึกษา. วิทยาลัยภูมิปัญญาชุมชน มหาวิทยาลัยทักษิณ.
- สมเดช นิลพันธุ์ และคณะ. (2558). รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการ “บูรณาการนวัตกรรมการวิจัยส้มโอเพื่อ
สังคมและเศรษฐกิจของจังหวัดนครปฐม”. (รายงานความก้าวหน้าระยะ 12 เดือน),
มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม.
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. (2545). พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 แก้ไขเพิ่มเติม
(ฉบับที่ 2) พ.ศ.2545, สำนักนายกรัฐมนตรี. [https://person.mwit.ac.th/01-
Statutes/NationalEducation.pdf](https://person.mwit.ac.th/01-Statutes/NationalEducation.pdf). สืบค้นวันที่ 13 มีนาคม 2561
- อภิชาติ ใจอารีย์. (2557). “รูปแบบการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นการแปรรูปหน่อไม้ ของชุมชนบ้านพุเตย
จังหวัดกาญจนบุรี”. วารสารการเมืองการปกครอง, ปีที่ 4 ฉบับที่ 2 : 241-258